

283

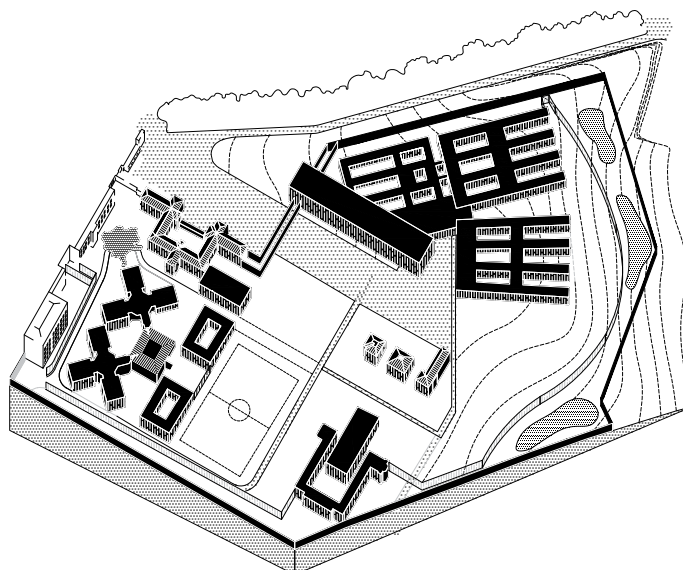
April–Mei 2020

Care

De Korenbloem Kortrijk, ACTE Brussel, Drie Platanen Oostende + interview Carmody Groarke

	5	Edito	<i>Lisa De Visscher</i>
	7	Opinie	<i>Wivina Demeester</i>
Agenda	8	URA	<i>Eline Dehullu</i>
	13	Goffart Polomé	<i>Apolline Vranken</i>
	14	Marie-José Van Hee: More Home, More Garden	<i>Gitte Van den Bergh</i>
	19	Gaston Eysselinck	<i>Veronique Boone</i>
	20	Architectuur als Buur	<i>Marc Dubois</i>
	22	Inventaires # Inventories Vol. 4	<i>François Gena</i>
	25	Take Care!	<i>Lisa De Visscher</i>
Care	26	Collectief Noord , Gitschotelhof, Antwerpen	<i>Pieter T'Jonck</i>
	32	Central , ACTE ULB, Brussel	<i>Carla Frick-Cloupet</i>
	36	Sergison Bates , De Korenbloem, Kortrijk	<i>Pieter T'Jonck</i>
	42	Sleutelen aan het beddenhuis	<i>Gideon Boie</i>
	48	UR , De Eiken, Zoersel	<i>Eline Dehullu</i>
	52	Bovenbouw , De Drie Platanen, Oostende	<i>Stefan Devoldere</i>
	58	Trans , De Schoor, Turnhout	<i>Gitte Van den Bergh</i>
	62	Baumans-Deffet , OCMW-gebouw, Herve	<i>Émeline Curien</i>
	66	Aadd - Archipelago , Les Marronniers, Doornik	<i>Eloïse Perrillon</i>
	72	Burobill , Geneeskunde voor het Volk, La Louvière	<i>Eline Dehullu</i>
	76	Madam , Linda, Dilbeek	<i>Jolien Naeyaert</i>
	80	BEL - Point Supreme , Brandweer, Leopoldsborg	<i>Birgit Cleppe</i>
Interview	86	Carmody Groarke	<i>Lisa De Visscher</i>
	93	Product news	<i>Viviane Eeman</i>
Student	100	Van Hove Prijs 2019	<i>Eline Dehullu</i>
	102	Euregionale Prijs voor Architectuur 2019	<i>Eline Dehullu</i>
	105	#006	<i>Michiel De Cleene</i>

Biographies

Gideon Boie

is an architect and founder of BAVO, a research collective focusing on the political dimension of art, architecture and urban planning. He is a lecturer and researcher at the Faculty of Architecture KU Leuven. His research focuses on the urgent challenges in care architecture.

Veronique Boone

is a lecturer at the Faculty of Architecture La Cambre Horta of ULB. Her research focuses on the modes of representation and reception of modern architecture, on which she publishes regularly.

Birgit Cleppe

is an architectural engineer. She is writing a PhD on post-war art documentaries at the Department of Arts at Ugent. In 2018 she was a member of the editorial staff of the Flanders Architectural Review. Before that, she participated in exhibitions and publications of the VAI and Bozar.

Émeline Curien

is an architect. She wrote a thesis in art history on Swiss German architecture from the 1980s to the present day. She teaches at the École nationale supérieure d'architecture de Nancy and is a researcher at LHAC, a laboratory where she continues her research on contemporary architectural practices.

Michiel De Cleene

is an architectural photographer with an interest in landscape. Since 2015 he has worked on the long-term projects Reference Guide and Documenting Objects as a researcher at KASK School of Arts, where he is a founding member of the School of Speculative Documentary.

Wivina Demeester

is a politician who served as a Member of the Flemish Parliament between 1974 and 1995 and between 1999 and 2004. She held various national and Flemish ministerial posts. In 1998 Wivina Demeester played an important role in the establishment of the Team Flemish Government Architect. Since 1973 she is the steering and driving force behind Monnikenheide, a service centre for people with mental disabilities.

Stefan Devoldere

is dean of the Faculty of Architecture and Art at Hasselt University. As president of the 'Stadsatelier Oostende' (from 2016) and as former deputy and acting Flemish Government Architect (2011–2016), he stimulates the quality of the built environment in Flanders. A former editor-in-chief of A+ (2004–2010), he has curated several international architecture exhibitions.

Marc Dubois

graduated as an architect from Sint-Lucas in Ghent in 1974. He taught at Sint-Lucas and the Faculty of Architecture KU Leuven in Ghent and Brussels. He is an architecture critic. Since 1996 he has been a correspondent for the Italian magazine Casabella. In 2018 he received the Ultima for Architecture, the cultural prize of the Flemish Community.

Carla Frick-Cloupet

is an architect and doctoral student at the Université Jean Monet and the École Nationale Supérieure d'Architecture de Saint-Etienne.

François Gena

is an architect. A graduate in 2016 of the Faculty of Architecture of the University of Liège, he combines his practice with writing and teaching within the same faculty.

Jolien Naeyaert

is an architectural engineer and visual artist based in Brussels. She graduated from Ghent University in 2012 and subsequently studied autonomous design at the KASK School of Arts Ghent. Since 2015 she has been working at Robbrecht en Daem architecten.

Eloïse Perrillon

is an architect. She graduated from ENSA Saint-Etienne and La Cambre-Horta in 2018 with a master's thesis on the persistence of the individual house myth. She works at Karbon'architecture et urbanisme.

Pieter T'Jonck

is an architect. He writes on architecture, the visual arts and the performing arts for several Belgian and foreign newspapers and magazines. He works for the Klara radio station and was editor-in-chief of A+.

Gitte Van den Bergh

obtained a master's degree in Dutch-language cinematographic, theatrical and literary arts in 2011. In 2015 she obtained a master's degree in architecture and cinema as an architect at the University of Antwerp. She has worked at re-st since 2016.

Apolline Vranken

is an architect. She graduated from the Faculty of Architecture La Cambre Horta of ULB. In 2018 she managed the 'Home For Less' project (modular and temporary housing for the homeless). As the author of the book 'Des béguinages à l'architecture féministe', she advocates an equal city of men and women. She currently works at Urban Platform.

A+ Architecture In Belgium Bimonthly bilingual magazine, ISSN 1375-5072, Volume 47 (2020) N2

Editorial team

Editor-in-chief
Lisa De Visscher

Deputy editor-in-chief
Elaine Dehullu

Production coordinator
Grégoire Maus

Copywriting French
Nina Closson

Copy-editing Dutch
www.controltaaldelete.be

Copy-editing French
Benoît Francès

Translations
Alain Kinsella,
Nathalie Tabury,
Antoon Wouters,
Patrick Lennon,
Marc Van der Wielen

Graphic design
Kritis & Kritis

Typefaces
GroteskRemix & Starling

Printing
Die Keure, Bruges

Cover image
Bovenbouw, De Drie Platanen,
Ostend © Stijn Bollaert

Content page image
AAdd – Archipelago,
Les Maronniers, Tournai

Artistic committee

Gilles Debrun,
Pauline Fockedeey,
Nicolas Hemeleers,
Kelly Hendriks,
Véronique Patteeuw,
Hera Van Sande,
Guillaume Vanneste,
Ward Verbakel

Editorial address

Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel
redactie@a-plus.be
www.a-plus.be

A+ is a publication of CIAUD/
ICA5D Information Centre for
Architecture, Urbanism
and Design.

Publisher

Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel

Copyright CIAUD/ICA5D

Articles are the sole
responsibility of the authors.
All rights of reproduction,
translation and adaptation
(even partial) reserved for
all countries.

Board of directors CIAUD/ICA5D

Chair
Philémon Wachtelaer

Vice-chair
Chantal Vincent

Secretary
Geert De Groote

Members
Olivier Bastin,
Dag Boutsen,
Sylvie Bruyninckx,
Paul Dujardin,
Benoît Moritz,
Piet Van Cauwenberghem,
Eddy Vanzieleghem

Business management

Steven Palmaers

Office management

Deborah Schwarzbaum

Exhibitions and lectures

Lara Molino

Communication

Louise Van Laethem

Advertising management

Rita Minissi
rita.minissi@mima.be
+32 497 500 292

Advertisers

ARCHITECT@	GYPROC
WORK	HALIO
ARGENTALU	HEWI
BEGA	INTERFACE
BRUXELLES	LIVING CERAMICS
ENVIRONNEMENT	NEOLITH
LEEFMILIEU	RECTOR
BRUSSEL	REYNAERS
DELABIE	SCHÜCO
D'IETEREN IMMO	SIMONSWERK
ETERNIT	STONE
FINSTRAL	VAI
GEERIT	VELUX
GIACOMINI	VELUX COMMERCIAL

Sleutelen aan het beddenhuis

Architectuur kan wel degelijk de basis vormen van nieuwe zorgrelaties, weg van de onverschillige logica van de typische ziekenhuiscomplexen. Hieronder beschrijven we drie bestaande modellen die elk op hun eigen manier aantonen hoe innovatieve zorgrelaties hand in hand gaan met al even innovatieve architectuur.

Gideon Boie

EN Architecture can indeed form the basis of new care relationships, far from the indifferent logic of the typical hospital complexes. We describe below three existing models that each demonstrate in their own way how innovative care relationships go hand in hand with equally innovative architecture.

De kwaliteit van zorgarchitectuur moet afgemeten worden aan de mate waarin ze een antwoord biedt op 'het beddenhuis'. Het neologisme is een samentrekking van bed, als financieringseenheid in de zorg, en ziekenhuis.¹ We spreken dan over de typische ziekenhuiscomplexen waarin de vormgeving een letterlijke vertaling is van het aantal beschikbare 'bedden', d.i. de rekeneenheid voor overheidsfinanciering in de zorgsector. Het resultaat is een typologie van serieel geschikte kamers in aan elkaar geknoopte gangen. De typologie druppelt neer vanuit algemene ziekenhuizen op zowat alle bouwprogramma's in zorg en welzijn. Het doet er eventjes niet toe of patiënten al dan niet bedlegerig zijn. Het doet er niet toe of toezicht überhaupt nodig is. De onverschillige logica van het beddenhuis zet zich in rechte lijn door naar de omgeving, waarmee ze nauwelijks uitstaans heeft.

In dit artikel werpen we een blik op drie gevallen waarin de architectuur wel degelijk de basis vormt van nieuwe zorgrelaties. Het gaat dan in de eerste plaats om de relatie tussen zorgverlener en zorgvrager, maar evengoed om de relatie tussen patiënten onderling én de relatie met familie, netwerk of buurtbewoners. De casestudies situeren zich in de zorg voor ouderen en personen met een handicap. Het gaat over residentiële dienstverlening, waar de dokter niet aan bed komt en waar er evenmin heen en weer gerold wordt met bedden. Er is dan ook weinig tot geen reden om vast te houden aan een typologie die afstamt van de kliniek.

Kapelleveld

Een eerste model is de inbedding van een woon-zorgcentrum in het hart van een dorp. Woenst, een ontwikkelingsmaatschappij van de ondernemersfamilies De Meuter en

Verdoodt, verwierf de erkenning voor 58 bedden in ouderenzorg in de regio en concentreerde deze in Sint-Katherina-Lombeek, aangevuld met 41 serviceflats.² De uitbating van de ouderenvoorzieningen werd voor 27 jaar uitbesteed aan het internationaal concern Armonea. De serviceflats worden stuk per stuk verkocht. De individuele kamer vormt het elementaire deeltje in het ontwerp van architecten de vylder vinck taillieu, wat plaats schept voor de intieme leefwereld van bewoners.³

De opvallende verspringing in de gevel voorziet elke kamer van een hoekvenster (wat het panorama verruimt) en een halfingesloten balkon (wat inijk beperkt). De verspringing herhaalt zich vanzelfsprekend in de gang, waardoor ontmoetingsruimten gesuggereerd worden ter hoogte van de kamerdeuren. De gangen worden per twee aan elkaar gekoppeld met een gemeenschappelijke eet- en zitkamer. Er zijn twee types gang, afhankelijk van de positie van het venster op het einde van de gang.⁴ De twee aparte vleugels met serviceflats hebben een identieke opbouw, maar zijn gekoppeld aan de algemene cafetaria en inkom.

De inplanting aan de binnenzijde van een bouwblok is geïnspireerd op de idee van onzichtbare zorg.⁵ Het woongebied – rood gekleurd op het bestemmingsplan – vergt een zorgvuldige afstemming met de achtertuinen van de burelen. Het gebouw grijpt met zes vingers in alle mogelijke hoeken van het terrein. Ook wordt de impact beperkt door het te verzinken in het hellende terrein. De witte baksteen met donkergroene voeg, de houten dakconstructie en de uitkragende zonneschermen zorgen voor een herkenbare, warme look. De relatief kleine kavel van ca. 1 ha wordt ten slotte ontsloten door op twee plaatsen de huizenrij open te breken.

←
de vylder vinck
taillieu, Kapelleveld,
Sint-Katherina-
Lombeek, 2018
(see A+271)

↓
Dierendonckblanche,
GielsBos, Lille, 2016
(see A+257)

Het GielsBos

Een tweede model is de ontmanteling van de zorginstelling in kleinschalige woongemeenschappen. Het GielsBos is een provinciale instelling voor personen met een fysieke en mentale beperking, opgestart in de jaren 1978 op initiatief van de gouverneur van Antwerpen, die zelf een kind met een beperking heeft. Het centrum heeft een capaciteit van ca. 323 bedden en functioneert als een quasi autonoom dorp in de beschermende bosomgeving van Zwartgoorheide. De ontwerpopgave bestond uit een gefaseerde nieuwbouwope-
ratie van het volledige gebouwenarsenaal.⁶ Dierendonck-blancke architecten werd aangesteld na een Open Oproep van de Vlaams Bouwmeester.⁷

Het ontwerp versterkt de heterotopische setting van het zorgcentrum. De lukraak verspreide gebouwen worden stelselmatig vervangen door vijf woonerven met telkens vijf wooneenheden rond een gemeenschappelijk voorplein.⁸ De vijf woonerven zien zichzelf verbonden door een ringweg, die het gehele centrum structureert en de basis vormt van de wandelinfrastructuur. De woonerven zijn voorzien op groei door telkens plaats te laten voor de eventuele bouw van een zesde wooneenheid. Alle verkeersstromen (bewoners, verpleging, diensten) worden gecombineerd waardoor een gezellige drukte ontstaat aan de voordeur.

De individuele wooneenheden bieden telkens huisvesting aan een achttal personen in twee typologische varianten: één voor actieve mensen (o.a. autismespectrumstoornis) en personen met een ernstige meervoudige handicap. In de wooneenheid zijn de verzorgingsfaciliteiten (o.a. badkamer) een sleutel tussen de woonkamer en de slaapkamers. In de genereuze binnenruimte loopt de woonkamer over in patio en gang, die daardoor nuttig is als verblijfsplek. Gesloten deuren worden gedifferentieerd met een kleurcode. De open keuken is het hart van de woning en geeft zicht tot in elke hoek van de woning. Elk huis is gericht op de groene buitenruimte en het voorplein.

Huis Perrekes

Een derde model is het uitbouwen van een zorgcontinuüm in verschillende huizen verspreid door het dorp. Huis Perrekes werd in 1986 opgericht als alternatieve voorziening voor personen met dementie in Oosterlo en biedt plaats voor wonen (drie huizen met 15 bedden), logeren en dagopvang. In 2011 werd met het oog op uitbreiding een visieontwikkeling opgestart door Studio Ester Goris. De bedoeling was om te bouwen op het naastliggende terrein, waarbij een grondruil met de gemeente het mogelijk maakte om een link te leggen met de dorpsstraat. De ontwerpopdracht werd via een

↓
Dierendonckblancke,
Het GielsBos, Lille,
2016 (see A+257)

Open Oproep toevertrouwd aan Nu architectuuratelier.⁹ Uiteindelijk veranderde het plan resoluut en realiseerde men de uitbreiding in een bestaande villa aan de overkant van de dorpsstraat.¹⁰

De indeling van de villa blijft grotendeels intact. De woon- en eetkamers vormen samen met de open keuken het hart van het woon-zorgcentrum. De bovenverdieping werd ingericht met enkele studio's en gastenverblijven. In de inkomhal bevindt zich een verzorgingskamer met meubilair dat in alles zo normaal mogelijk wil zijn. In een lage aanbouw bevinden zich de individuele kamers, waardoor een dag- en nachtritme mogelijk is. De aanbouw omarmt de tuin en heeft slechts aan één zijde kamers, waardoor er een panoramisch zicht is op de riante tuin. In de tuin werd een paviljoen gebouwd, waar activiteiten doorgaan voor bewoners en/of buitenstaanders.

De normalisering van de zorgfunctie werkt door tot in het kleinste detail van de interieurvormgeving. De bestaande ingebouwde kasten en lambrisering in de woonkamer zijn geïntegreerd in de verbouwing. De meubels zijn met zorg uitgekozen en lijken persoonlijke eigendommen van bewoners. Enkele centrale meubelstukken zijn speciaal ontworpen. Het meest curieuze meubel is ongetwijfeld het wiegbed in de verzorgingskamer. Indertijd ontwikkelde

Huis Perrekes een bed met hoge, houten bedrand voor een grote geborgenheid. Het wiegbed maakt een update van het bed met mogelijkheid om te wiegen, als rustgevende activiteit voor erg kwetsbare mensen.¹¹

De drie hierboven beschreven casussen tonen elk op hun eigen manier hoe innovatieve zorgrelaties en dito architectuur dialectisch hand in hand gaan. Je kunt niet nadenken over dienstverlening in de zorg zonder de ruimtelijke voorziening erbij te denken, en vice versa: het denken over kwaliteit van de ruimte krijgt pas betekenis in relatie tot de handelingen die gesteld worden in de zorg. Evengoed moet de koehandel met bedden gedacht worden als onderdeel van de discussie over zorgarchitectuur. Het bed is niet louter een neutraal gegeven in het programma van eisen, maar vormt de drijfveer die betekenis verleent aan heel wat ontwerpbeslissingen.

Paradoxaal genoeg is innovatieve zorgarchitectuur moeilijk te vinden binnen innovatieve zorgprogramma's. We denken aan ambulante zorg, preventie of mantelzorg. In dergelijke eerstelijnszorg verdwijnt de geprefereerde relatie met vastgoed en is bouwpraktijk veel minder vastomlijnd. En wat te doen met de vernieuwing van al de bestaande ziekenhuiscomplexen? De financieringsmechanismen in de zorg (VIPA) hebben stevast afbraak en nieuwbouw bevoordeeld

© Stijn Boltaert

←
Nu architectuur-
atelier, Huis
Perrekes. The
strangest piece
of furniture is
undoubtedly the
'cradle bed' in the
nursing room. It is
a bed that can be
rocked, something
that can soothe
highly vulnerable
people.

boven verbouwing. Ook hierdoor lijkt zorgarchitectuur een nauwe band met de bouwpraktijk te onderhouden.

Voorzichtigheid is ten slotte geboden met extrapolaties over vernieuwing in de zorgarchitectuur op basis van de hierboven beschreven casussen. De ouderenzorg is misschien wel het meest voor de hand liggende voorbeeld van zorgarchitectuur. Architectuurboeken en tijdschriften zijn goed gevuld met woon-zorgcentra en serviceflats. Dat is niet geheel verwonderlijk gezien de maatschappelijke aandacht voor ouderenzorg en een vastgoedmarkt die gretig inspeelt op het grijze goud. Op veel andere terreinen van de zorg hinkt de architectuur mijlenver achterop en zien we nog steeds het beddenhuis verschijnen als passe-partout. ▲■●

- 1 De pejoratieve term werd gebruikt in gesprekken met artsen, personeel en patiënten in KARUS. Zie: Gideon Boie, 'Adieu aan het beddenhuis', *Psyche* 31(4), 2019.
- 2 Woenst NV werkte eerder samen met architecten de vylder vinck taillieu voor het project Wivina (Groot-Bijgaarden) en binnen de Pilootprojecten Zorg van de Vlaams Bouwmeester.
- 3 Ik baseer me op de lezing van Jo Taillieu georganiseerd door de studio zorgarchitectuur van de Faculteit Architectuur KU Leuven, campus Gent, op 6 november 2019 in KARUS (Melle).
- 4 Eén gang werd inmiddels ingericht voor dementerende ouderen, door de gang af te sluiten van de gemeenschappelijke leefkamer en het venster in de gang af te plakken.

- 5 De idee van 'onzichtbare zorg' werd geïntroduceerd door Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen met het programma Pilootprojecten Zorg, waarvoor Woenst en architecten de vylder vinck taillieu het concept 'zorgdorp' uitwerkten binnen een niet-gerealiseerd project in Ternat.
- 6 De verbouwing gebeurt in vier fasen. Fase 1: opening van Woonerven Rozendries en Klaverveld (66 bewoners) op 21 maart 2014. Fase 2: opening woonerf Bosheuvel op 23 september 2016. Fase 3: opening van woonerf Grasland op 31 mei 2018. Fase 4: werken aan woonerf Mezenhof.
- 7 Aanstelling van architect gebeurde via de Open Oproep 1716 van de Vlaams Bouwmeester, 2013.
- 8 Ik baseer me op de lezing van Alexander Dierendonck georganiseerd door de studio zorgarchitectuur van de Faculteit Architectuur KU Leuven, campus Gent, op 6 november 2019 in KARUS (Melle).
- 9 Voor een beschrijving van de ontwerpvoorstellen in Open Oproep 2105 van de Vlaams Bouwmeester zie: Gideon Boie, 'Ook een projectdefinitie vergt creativiteit', *Psyche* 26 (3), 2014.
- 10 Halewijn Lievens, Ester Goris en Carla Molenberghs in VUB Crosstalks.
- 11 Het wiegbed werd ontwikkeld door NU architectuuratelier en Atelier Modest. Het wiegbed inspireerde zich op een bed ontwikkeld door architect Gerard Cools, verantwoordelijk voor het ontwerp van Huis Perrekes in 1990. Zie de film over het wiegbed gemaakt door Ingel Vaikla.

↓
Nu architectuuratelier,
Huis Perrekes, Geel, 2017
(see A+273)

2020

A+ Architecture in Belgium is published 4 times as a standard issue and 2 times as a special issue

4 standard issues	2 special issues
→ handy format	→ specialized thematic issues
→ projects with photos, plan material and details	→ in-depth texts, extensively documented
→ in Dutch and French, with English summaries	→ in English, also for an international audience
	→ only for subscribers and for sale in bookshops
A+282 Village February–March issue, out 24/2	A+284 Belgium: The Next Generation! June–July issue, out 15/6
A+283 Care April–May issue, out 20/4	A+287 Changing Practices December–January issue, out 14/12 In collaboration with Architecture Workroom Brussels
A+285 Museums August–September issue, out 21/9	
A+286 Structure & Reuse October–November issue, out 16/11	

284

Belgium, the next generation!

Met deze speciale editie zet A+ aanstormend talent in de kijker, jonge bureaus die vandaag, op het scherp van de snee, onze ruimtelijke én maatschappelijke context vormgeven. A+ toont het werk van bureaus die op een kantelpunt in hun carrière staan, een doorstartmoment dat vraagt om professionalisering, groei en capaciteitsopbouw, zonder identiteits- en kwaliteitsverlies.

© Philippe Braquerier

↑
Traumnovelle, A6K,
Charleroi, 2019

Abonneer u nu op A+!

4 klassieke nummers +
2 speciale uitgaves per jaar

Standaard € 90 (incl. btw)
Studenten
en stagiairs € 59 (incl. btw)

Kies voor A+More!

U krijgt *bovenop*
de 4 klassieke nummers
+ 2 speciale uitgaves per jaar:

Duotickets voor:
alle A+ lezingen in Bozar (min. 6),
onze tentoonstellingen
en debatten

Uitnodigingen voor:
vip-evenementen en vernissages

Toegang tot:
ons tijdschriftenarchief
(1973–heden)

€ 250 (incl. btw)

Abonneer u door overschrijving op
het nummer van ICA5D met
vermelding 'A+ abonnement' of 'A+More':
IBAN: BE25 3101 3956 3282 –
BIC: BBRUBEBB
www.a-plus.be/abonnement,
abonnement@a-plus.be.